Member since 2018
JM13714

Prace z warsztatu

Małgorzata Michel*
Iwona Moksa**

Dualizm systemu norm i wartości na przykładzie rozumienia pojęcia patriotyzmu przez pseudokibiców oraz przejawów radykalizacji zachowań[1]

Abstrakt

Celem artykułu jest zaprezentowanie wyników badań realizowanych w Krakowie w grupie pseudokibiców, dotyczących rozumienia pojęcia patriotyzmu i jego realizacji w aktywności pseudokibicowskiej. Punktem wyjścia jest założenie, że specyficzne rozumienie patriotyzmu ma swoje konsekwencje w postaci konkretnych zachowań, związanych często z mową nienawiści, nawoływaniem do przestępstw z nienawiści i z tym wszystkim, co nazywamy radykalizacją. Taka sytuacja powoduje duże napięcie i poczucie winy, które jest neutralizowane przez stosowanie technik mających na celu jego zminimalizowanie. Z perspektywy koncepcji Davida Matzy i Greshama M. Sykesa (1957) autorki starają się pokazać, w jaki sposób rozdźwięk pomiędzy emocjami i wiedzą a zachowaniem neutralizowany jest przez respondentów.

Słowa kluczowe: system norm i wartości, patriotyzm, pseudokibice, radykalizacja, techniki neutralizacji.

* Uniwersytet Jagielloński.
** Uniwersytet Jagielloński.

[1] Prezentowany czytelnikowi tekst opracowany jest na podstawie pracy magisterskiej Iwony Bugaj pt. *Dualizm norm i systemów wartości na przykładzie kiboli krakowskich* (Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2018) napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Małgorzaty Michel i stanowi jej fragment dotyczący problemu neutralizowania napięcia powodowanego zachowaniami zradykalizowanymi, wynikającymi z błędnego rozumienia pojęcia patriotyzmu.

http://dx.doi.org/10.18778/2450-4491.09.11

Dualism of the System of Social Standards and Values with the Example of Understanding of Patriotism by Football Hooligans and Manifestations of Behaviour Radicalization

Abstract

The purpose of the work is to present the results of a study conducted in Krakow with the participation of a group of football hooligans into their understanding of patriotism and how patriotism is demonstrated in hooligans' activities. The authors start from the assumption that a specific understanding of patriotism has its consequences in the form of specific behaviours, often associated with hate speech, incitement to hate crimes, and all that we call radicalization. Such a situation causes great tension and feelings of guilt which are neutralized using techniques aimed at minimizing them. From the viewpoint of the concept by David Matza and Gresham M. Sykes (1957), the authors try to demonstrate how the dissonance between emotions, knowledge, and behaviour is neutralized by the respondents.

Keywords: system of social standards and values, patriotism, football hooligans, radicalization, techniques of neutralization.

Wprowadzenie

Proceder socjalizacji do gangów pseudokibicowskich i innych grup o charakterze radykalnym obejmuje coraz młodsze osoby, w szczególności nastolatki, a nawet dzieci (zob. Michel 2016, 2019). Instytucje edukacyjne, oświatowe i wychowawcze zdają się być wobec tego zjawiska bezradne. Nie wypracowano także jak dotąd modelowego programu prewencji związanego z zapobieganiem mowie nienawiści czy przestępstwom motywowanym nienawiścią. Prowadzi to do sytuacji skrajnych i dramatycznych, takich jak uliczne zbrodnie[2] czy ataki nieletnich nożowników w polskich szkołach[3]. W Krakowie na ulicach dosłownie giną nastolatki, w najlepszym wypadku w bójkach i porachunkach ponoszą uszczerbki na zdrowiu (zob. Michel 2019), a wielu wychowanków ośrodków wychowawczych, placówek wsparcia dziennego czy uczniów szkół publicznych uwikłanych jest w przemoc na tle nienawiści, wynikającą z uczestnictwa w grupach pseudokibiców[4].

[2] Przykładowo w Krakowie w 2018 r. miało miejsce zabójstwo nastolatka. Chłopak został zamordowany maczetami przez grupę 10 rówieśników z antagonistycznego gangu. W dniu śmierci miał 19 lat. (https://www.se.pl/krakow/zabojstwo-w-krakowie-nie-zyje-24-latek-raniony-nozem-aa-wCpy-jsd6-X9Z7.html [dostęp: 10.10.2019].

[3] Można tu podać jako przykład zabójstwo nożem muzułmańskiego chłopca przez 15-letniego rówieśnika w szkole w Wawrze pod Warszawą 10 maja 2019 r. (http://metrowarszawa.gazeta.pl/metrowarszawa/7,141637,25367979,zabojstwo-w-szkole-w-wawrze-15-letni-emil-b-trafil-do-arsztu.html [dostęp: 10.10.2019].

[4] W tekście słowo „pseudokibic" używane jest zamienne ze słowem „kibol" z racji faktu, iż obydwa te pojęcia oznaczają osobę zaangażowaną czynnie w doping kibicowski, lecz również w działania grup o charakterze przestępczym, których członkowie dopuszczają się czynów karalnych lub ich aktywność

W kontekście niniejszych rozważań ważnego znaczenia nabierają takie pojęcia, jak radykalizacja, mowa nienawiści oraz przestępstwa motywowane nienawiścią, albowiem zaangażowanie coraz młodszych osób, w większości związanych ze środowiskiem kibicowskim i pseudokobicowskim, w skrajne ideologie niesie ogromne zagrożenie związane z tymi zjawiskami. Ciężko jest czasami odróżnić postawę patriotyzmu od pseudopatriotyzmu tym bardziej, że socjalizacja do gangów „kibolskich" poprzez treści patriotyczne przeplata się z ideologiami radykalnymi i jest oparta na powierzchownych wartościach, nośnych hasłach, atrakcyjnej symbolice, barwach i postawach zaangażowanych w działanie jednej grupy przeciwko innej (zob. Michel 2019).

Współcześnie radykalizacja postrzegana jest jako proces prowadzący do brutalnego ekstremizmu i terroryzmu. Taka definicja używana jest przez Radę Europy czy Komisję Europejską, które w wielu dokumentach definiują radykalizację jako „zjawisko ludzkie obejmujące opinie, poglądy i idee, które mogą prowadzić do aktów terroryzmu" (Zapobieganie radykalizacji i przejawom nienawiści na poziomie lokalnym… 2015: 11). Definicja Rady Europy (za: Purski 2019[5]) wyraźnie zaznacza, iż radykalizacja to złożony proces, w którym grupa lub osoba zaczyna przyjmować skrajne (ekstremistyczne, przemocowe) ideały i aspiracje, odrzuca przyjęty przez ogół społeczeństwa *status quo*, podważa współczesne idee wolności, swobodę wyborów politycznych, światopoglądowych, religijnych czy społecznych. Przy czym charakterystyczna jest rosnąca skłonność do używania przemocy dla osiągnięcia celów ideologicznych. Radykalizacja determinowana jest wieloma przyczynami, podobnie jak istnieje wiele czynników, które w wyniku oddziaływania na siebie w konsekwencji prowadzą do skrajnych postaw i nienawiści. Do przyczyn tych eksperci zaliczają w szczególności: wykluczenie społeczne, polaryzację, piętnowanie odmienności, teorie spiskowe, mowę nienawiści i przestępstwa motywowane nienawiścią (tamże). Jak podkreślają badacze i eksperci, wszystkie formy radykalizacji mają wspólną podstawę i prowadzą przez ekstremizm, drobne wykroczenia, przestępstwa, przestępczość zorganizowaną aż do terroryzmu (Purski za: Rinehart 2013). Po przekroczeniu masy krytycznej, jak pisze Jacek Purski, przejście do stosowania przemocy jest naturalnym i oczywistym krokiem dla grup radykalnych, niezależnie od przedmiotu radykalizacji. Ich antysystemowe nastawienie i kontrkulturowy charakter sprawiają, że przekraczanie granic prawa i przemoc jest jedną z form wyrażania siebie, stanowi jednocześnie wewnątrzgrupowe spoiwo i metodę osiągania celów organizacyjnych i politycznych (tamże). Antysystemowość wyrażana jest na przykład w bardzo popularnej formie oporu wobec policji i eksponowana jest przez hasła nienawiści skierowane wobec funk-

i styl życia mają charakter świadczący o demoralizacji. W literaturze przedmiotu obydwa pojęcia są pełnoprawne (Piotrowski 2000; Michel 2016).

[5] Dane pochodzą z niepublikowanego wykładu Jacka Purskiego, prezesa Fundacji Instytutu Bezpieczeństwa Społecznego, z dnia 25 lutego 2019 (zob. także: Michel 2019).

cjonariuszy. Identyfikacja z hasłem „CHWDP" czy angielskim „ACAB"[6] jest na tyle silna, że może zjednoczyć pozornie zwaśnione grupy w sytuacji wspólnego oporu wobec organów ścigania (Michel 2019).

Definicja mowy nienawiści, sformułowana przez Radę Europy, wskazuje, iż mowa nienawiści jest to „każda forma wypowiedzi, która rozpowszechnia, podżega, propaguje lub usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, włączając w to nietolerancję wyrażaną w formie agresywnego nacjonalizmu lub etnocentryzmu, dyskryminacji lub wrogości wobec mniejszości, migrantów lub osób wywodzących się ze społeczności emigrantów" (Reccomendation No. R (97) 20 of the Commitee of Ministers to Member States on „hate speech" 1997: 107). Nawoływanie do nienawiści natomiast to „stosowanie tego typu wypowiedzi, które wzbudzają uczucia silnej niechęci, złości, braku akceptacji, wrogości do poszczególnych osób lub całych grup społecznych czy wyznaniowych, bądź też z uwagi na formę wypowiedzi podtrzymują i nasilają takie negatywne nastawienia i podkreślają tym samym uprzywilejowanie, wyższość określonego narodu, grupy etnicznej, rasy lub wyznania" (Postanowienie SN z 5 lutego 2007 r. IV KK 406/06). Artykuł 257 Kodeksu Karnego (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 Dz.U. z dnia 2 sierpnia 1997 r., z późn. zm.) mówi, iż „kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3". Współcześnie często mamy do czynienia z sytuacją, kiedy w grupach młodzieży, szczególnie o charakterze pseudokibicowskim jedną z usankcjonowanych normami grupowymi aktywności jest stosowanie mowy nienawiści. Co więcej, grupy te identyfikują się i definiują jako grupy o silnej tożsamości patriotycznej, tym samym mowę nienawiści traktują jako element patriotycznej narracji (zob. Michel 2019).

Zbyt często pojmowanie patriotyzmu przez członków grup pseudokibicowskich manifestowane jest przez różnego rodzaju zachowania będące na granicy łamania prawa lub prawo to łamiące. Patriotyzm eksponowany jest poprzez postawy radykalne, często prowadzące do ekstremizmu, związane z mową nienawiści i przestępstwami motywowanymi nienawiścią. To powoduje, iż często mówimy o postawie pseudopatriotyzmu, gdyż wspomniane manifestacje zbyt dalece odbiegają od tradycyjnego rozumienia postawy patriotycznej (Michel 2016, 2019). Według Encyklopedii aksjologii pedagogicznej patriotyzm to „cnota moralna, powiązana ze sprawiedliwością legalną, nakazują miłość do ojczyzny, cenienie bardziej jej dobra wspólnego od interesów osobistych, czy partykularnych" (Chałas, Maj 2016: 731).

[6] ACAB skrót od *All Cops Are Bastards* („wszystkie gliny to gnoje") jest odpowiednikiem polskiego CHWDP, czyli wulgarnego określenia policji.

Patriotyzm w ogólnym rozumieniu to po prostu umiłowanie ojczyzny jako miejsca swojego pochodzenia lub zamieszkania. To również postawa społeczno-politycznа, oparta na zasadach miłości i przywiązania do ojczyzny, jedności i solidarności z własnym narodem, poczuciu więzi społecznej z innymi członkami narodu. To również forma ideologii narodowej postulująca podporządkowanie i poświęcenie dążeń osobistych sprawom narodu i ojczyzny (*Encyklopedia Popularna PWN* 1982).

Ograniczając poszukiwanie przyczyn zjawiska radykalizacji coraz młodszych grup osób, które przecież znajdują się pod opieką instytucji wychowawczych, edukacyjnych, a często również socjalizujących, chcemy pokazać, jak rozumiany jest patriotyzm przez wybranych uczestników działań kibicowskich i pseudokibicowskich. Patriotyzm jest bowiem jedną z podstawowych wartości, wokół których budowana jest baza ideologiczna tych grup. Natomiast błędne jej rozumienie i rozdźwięk pomiędzy sferą emocjonalną i wiedzą a zachowaniem musi powodować uruchomienie strategii neutralizacji pojawiających się dualizmów i dysonansów. Teoretyczne ugruntowanie przeprowadzonych przez autorki badań stanowi koncepcja neutralizacji Davida Matzy i Greshama M. Sykesa (1957). Ich celem było zebranie informacji dotyczących systemu wartości, w tym w szczególności rozumienia patriotyzmu i jego realizacji w aktywności pseudokibiców.

Teoretyczne i metodologiczne ugruntowanie badań własnych

Nastolatki aktywnie uczestniczące w grupach o charakterze zradykalizowanym, a do takich należą zorganizowane w gangi grupy „kibolskie", często stosują różnego rodzaju formy przemocy i inne czyny związane z łamaniem prawa (Michel 2016, 2019). Tego rodzaju sytuacja może powodować stany dużego napięcia, związanego ze strachem przed konsekwencjami, lecz również związane z poczuciem winy w wyniku łamania zinternalizowanych w procesie socjalizacji norm i wartości lub odstępstw od wyznawanych wartości. Tym samym naturalnie rodzi się potrzeba neutralizowania owych napięć. Mechanizm ten znany jest w literaturze przedmiotu i opisany jako techniki neutralizacji (zob. Siemaszko 1993). Bazą teoretyczną zaprezentowanych w artykule wyników badań jest teoria Greshama M. Sykesa i Davida Matzy (1957) opisująca techniki neutralizacji napięć związanych z poczuciem winy w związku z podejmowaniem działań niezgodnych z porządkiem normatywnym i deklarowanymi wartościami. Technikami tymi posługują się ludzie celem usprawiedliwiania swojego dwuznacznego zachowania. Punktem wyjścia dla rozważań wspomnianych autorów było założenie, że nie istnieją podkultury dewiacyjne, można mówić jedynie o podkulturach dewiacji czy też podkulturach przestępczości. Twierdzili ponadto, iż używanie sformułowania „podkultura dewiacyjna" narzuca odbiorcy porównywanie wartości i norm do klasy dominującej i podkreśla jej odrębność. W rzeczywistości jednak całe społeczeństwo funkcjonuje

nie z jednym, utartym systemem wartości, lecz z dwoma. Istnieje bowiem system wartości oficjalnych, konformistycznych oraz system wartości nonkonformistycznych, „podskórnych" i w dużej mierze dewiacyjnych.

Wartości oficjalne to te związane z miejscem pracy, szkołą, rodziną czy działalnością polityczną. Natomiast drugi ich rodzaj, czyli wartości podskórne przejawiają się w czasie wolnym, zainteresowaniach, na wakacjach czy wyjazdach (tamże; Siemaszko 1993). Wartości nonkonformistyczne nie muszą przejawiać się w codziennych sytuacjach. Czas, miejsce oraz definicja sytuacji pozostają określone przez wymogi kultury. Ekspresja tych wartości dokonuje się w określonym czasie i miejscu. Młodzież przestępcza nie potrafi do końca rozgraniczyć czasu i miejsca, kiedy kultura niejako „przymyka oko" na pojawiające się wartości podskórne. Idąc tym tokiem myślenia, autorzy teorii neutralizacji doszli do wniosku, iż młodzież jest nie tyle dewiacyjna, co konformistyczna wobec wartości podskórnych, które są tolerowane w danym społeczeństwie.

Odrzucając pogląd o istnieniu podkultur dewiacyjnych, Sykes i Matza (1957) stwierdzili, iż młodzi przestępcy generalnie przejawiają poczucie winy. To oznacza, że czują się oni związani porządkiem normatywnym, który obowiązuje w społeczeństwie. Perspektywa naruszenia takiej normy, o której zasadności jednostka jest przekonana, rodzi poczucie lęku. Mimo to pojawiają się zachowania dewiacyjne. Jak do tego dochodzi? Według autorów omawianej teorii wyjaśnieniem tej sytuacji są stworzone przez nich i opisane tzw. techniki neutralizacji. Neutralizują one moc obowiązującej normy oraz pozwalają tak usprawiedliwić swoje zachowanie, iż poczucie winy czy wyrzuty sumienia są zminimalizowanie, tym samym jednostka bez poczucia lęku angażuje się w zachowania dewiacyjne. Istotne jest to, że nie zawsze musi występować zgodność między sferami emocjonalną a behawioralną. Neutralizacja napięć umożliwia behawioralne naruszenie norm przejawiające się w konkretnym zachowaniu, przy jednoczesnym nieprzerwanym poszanowaniu innych wartości w warstwie emocjonalnej. Innymi słowy, może pojawić się rozdźwięk między myślami a działaniami.

Sykes i Matza wymieniają pięć technik neutralizacji. Pierwszą jest *kwestionowanie odpowiedzialności*, które polega na osłabieniu normy. To po prostu przekonanie siebie, że pozostaje się pod wpływem sił zewnętrznych, nad którymi nie jest się w stanie zapanować czy ich skontrolować. To także oddzielenie czynu od jednostki, w którym chodzi o kwestionowanie własnego wpływu na przebieg wydarzenia. Kiedy jednostka „udowodni sobie", że niefortunnie znalazła się w kręgu oddziaływań, których nie potrafi kontrolować, redukcji ulega poczucie winy czy wyrzuty sumienia.

Kolejna to *kwestionowanie szkody.* Technika ta polega na osłabieniu lub negowaniu ewentualnej szkody. Skoro szkoda będzie minimalna lub w ogóle jej nie będzie w oczach sprawcy, minimalizacji ulega dewiacyjny charakter zachowania. Następna to *kwestionowanie ofiary*, w której chodzi o to, by zminimalizować, a nierzadko całkowicie zanegować rolę ofiary. Czwartą jest *potępienie potępiających*

i jest to technika na wyższym poziomie abstrakcyjności i bardziej wyrafinowana od poprzednich. Chodzi w niej o przesunięcie uwagi z czynu dewiacyjnego na motywy i powody, dla których owe zachowanie jest potępiane. Ostatnią techniką opisywaną przez Sykesa i Matzę jest *odwołanie się do wyższych racji*. Istotą tej techniki jest osłabienie normy przez przekonanie siebie o postawieniu się w sytuacji konfliktowej między dwiema sprzecznymi normami: tą, którą zamierza się naruszyć oraz tą, którą zamierza się uchronić w wyniku złamania pierwszej.

Omawiana z konieczności w dużym skrócie koncepcja jest krytykowana w literaturze przedmiotu. Ostrze tej krytyki skierowane jest na to, iż przy omawianiu technik neutralizacji brak usystematyzowania twierdzeń. Poza tym na świecie istnieje rozbieżność systemów aksjologiczno-normatywnych, co ma przełożenie na stosowane techniki neutralizacji. Brak jest również wyraźnej linii oddzielającej to, co jest neutralizacją normy, z tym, co jest już postawą nonkonformistyczną. Autorzy nie doprecyzowali kryteriów wyróżniania poszczególnych technik. Pomimo tego koncepcja ma zastosowanie w badaniach i analizie postaw przestępców na gruncie zarówno zagranicznym, jak i polskim. Przykłady takich badań prezentuje m.in. Angelika Sikorska (2016). Znaleźli się również badacze, którzy zainspirowani koncepcją Matzy i Sykesa opracowali i scharakteryzowali nowe typy technik neutralizacji. Należą do nich m.in. Jennifer R. Roberts i Joshua L. Smallridge (2013). Zastosowali oni omawianą koncepcję do analizy tzw. piractwa cyfrowego, adaptując teorię do badań nad zachowaniami „wirtualnych złodziei" (tamże). W Polsce m.in. Renata Szczepanik (2011), badając zjawisko wtórnej wiktymizacji kobiet – ofiar przemocy, zwróciła uwagę na stosowanie omawianych strategii przez sprawców przemocy. Co ciekawe, podobne strategie w kontekście przemocy domowej, jak podaje autorka, stosuje społeczeństwo. Swoje badania, związane z technikami neutralizacji przestępstw stosowanymi przez dilerów substancji psychoaktywnych, również Sikorska (2016) oparła na koncepcji Matzy i Sykesa. Przemysław Piotrowski (2011), nawiązując do pierwotnej wersji koncepcji neutralizacji, dokonuje uszczegółowienia i rozwinięcia zastanych technik, wymieniając: obronę konieczności dokonania czynu, obronę bilansu, zaprzeczenie sprawiedliwości lub potrzeby obowiązywania prawa, twierdzenie, że „wszyscy to robią", roszczenie sobie praw. Te nowe strategie uzupełniają zarówno etiologię przestępstw, jak i charakterystykę samego sprawcy.

Koncepcja neutralizacji Matzy i Sykesa (1957) stanowi teoretyczne ugruntowanie przeprowadzonych przez autorki badań. Ich celem było zebranie informacji dotyczących systemu wartości, w tym w szczególności patriotyzmu i jego realizacji w aktywności pseudokibiców. Punktem wyjścia dla badań własnych było uznanie, że specyficzne rozumienie patriotyzmu przez pseudokibiców ma swoje konsekwencje w postaci konkretnych zachowań, związanych często z mową nienawiści, nawoływaniem do przestępstw z nienawiści i z tym wszystkim, co nazywamy radykalizacją. Aktywność pseudokibiców często związana jest z łamaniem norm obyczajowych i prawnych, dotyczy zagrożenia zdrowia i życia oraz skoncentrowana

jest wokół działań przestępczych. Obecnie bardzo często przyjmuje skrajne formy związane z ideologizacją przestępczości, koncentracją działań przestępczych wokół antywartości, pseudopatriotyzmem i radykalizacją postaw (Michel 2019). Taka sytuacja może powodować duże napięcie i poczucie winy, które jest neutralizowane przez stosowanie technik mających na celu jego zminimalizowanie. Badaczki chciały wykazać, w jakich sytuacjach przejawia się dualizm systemu norm i wartości oraz w jaki sposób badani neutralizują skutki swoich podwójnych postaw i rozdźwięk pomiędzy postawami deklarowanymi i pojawiającymi się w warstwie emocjonalnej (zinternalizowane wartości religijne, ideologiczne i uniwersalnie przyjęte w społeczeństwie) a zachowaniem (często zideologizowanymi aktami agresji) (tamże). Przedmiotem badania zatem były wypowiedzi i zachowania „kiboli" krakowskich dotyczące wartości patriotyzmu z uwzględnieniem norm i systemów wartości, które prezentują w życiu codziennym. Problem główny sformułowano w formie następującego pytania: Jaka jest specyfika dualizmu systemów norm i wartości na przykładzie rozumienia pojęcia patriotyzmu wśród grupy kiboli krakowskich? Problem główny został nasycony przez rozbudowaną w formie pytań problematykę badawczą. Badaczki szukały odpowiedzi na pytania o sposoby definiowania patriotyzmu, wartości związane z patriotyzmem, które są ważne dla badanych oraz ich zachowania, w których przejawia się przyjmowana postawa patriotyzmu. Problematyka szczegółowa obejmowała także pytania o stosunek badanych do Ojczyzny i rodzaje wyróżnianego przez nich patriotyzmu, a także radzenie sobie z rozdźwiękiem pomiędzy deklarowaną postawą patriotyzmu a zachowaniami świadczącymi o radykalizacji lub łamaniu prawa.

W badaniach zastosowano metodę etnograficzną, która jest adekwatna do specyfiki funkcjonowania grupy badawczej w kontekście środowiskowym i kulturowym, istotna bowiem dla etnografii jest kwestia kontekstu kultury. Badania przeprowadzone zostały w tzw. trudnym terenie (zob. Michel 2015) poprzez obserwację uczestniczącą oraz wywiady z pseudokibicami. Pierwszym respondentem był mężczyzna znany badaczce, która realizowała wywiady, z powodu bliskiego miejsca zamieszkania. Do kolejnych docierała metodą śnieżnej kuli. Badacz – etnograf, prowadząc intensywną pracę terenową, angażuje się w badaną kulturę, a warunkiem uznania projektu jakościowych badań pedagogicznych za etnograficzne jest przede wszystkim podjęcie próby dogłębnego zrozumienia i szczegółowego opisania życia toczącego się w kulturze, którą badamy (Kubinowski 2010). To przede wszystkim przebywanie w tej grupie, obserwowanie zachowań pozwoliło zauważyć opisywany dualizm systemu norm i wartości wśród kiboli. W przypadku tych konkretnych badań zaangażowanie w badaną kulturę polegało na uczęszczaniu na mecze piłki nożnej, przebywaniu w lokalach przeznaczonych dla grupy pseudokibiców, byciu na bieżąco z informacjami na temat futbolu, a także z przejawami zachowań chuligańskich, śledzenie doniesień prasowych oraz medialnych i rozmowy z „kibolami".

Realizowane wywiady były standaryzowane, czyli kolejność pytań była ustalona i dla wszystkich respondentów taka sama, oraz częściowo ustrukturyzowane, ponieważ pojawiały się zarówno pytania otwarte, jak i zamknięte. Uzupełnieniem wywiadów była obserwacja uczestnicząca. Badaczki uczestniczyły w kilku meczach, stojąc głównie w sektorze dopingującym[7] ramię w ramię z innymi kibicami. Wybierane były mecze o tzw. podwyższonym ryzyku, w przypadku Wisły Kraków były to mecze z Legią Warszawa, Cracovią oraz Lechem Poznań, czyli największymi „wrogami" Wisły Kraków[8]. Na meczu z Legią Warszawa jedna z badaczek przebywała na „młynie", czyli sektorze dla najbardziej zagorzałych kibiców, na pozostałych meczach wybierała sektory i swoje miejsce tak, aby być jak najbliżej sektora dopingującego. Badaczki obserwowały kiboli również w pubach przeznaczonych dla kibiców oraz fotografowały murale znajdujące się na jednym z osiedli Krakowa. Wywiady zostały przeprowadzone ostatecznie z dziesięcioma osobami, gdzie dziewięć stanowili mężczyźni. Respondenci byli w przedziale wiekowym 19–27 lat. Jednym z nich był kibicujący ksiądz katolicki (36 lat), angażujący również swoich wychowanków – ministrantów w działania związane z kibicowaniem. W grupie respondentów znalazła się jedna kibicująca dziewczyna.

Większość badanych uczyła się lub pracowała, często łącząc naukę z pracą. Wywiady zostały przeprowadzone na terenie Krakowa: na stadionie, w pubie, na ulicach jednej z krakowskich dzielnic stanowiącej terytorium wojny dwóch gangów[9] oraz w ustronnych miejscach. Celem starannego wyboru miejsc było zapewnienie respondentom komfortu i dyskrecji. Zdarzało się, że osoby, z którymi miał być przyprowadzony wywiad, nie przychodziły na spotkanie lub do ostatniego momentu zwlekały z decyzją dotyczącą udziału w badaniach, ostatecznie wycofując swoją deklarację. Zarejestrowano trzy takie osoby. W kontekście poruszanego tematu badawczego wycofanie się z badania można potraktować jako jego wynik z racji faktu, że ujawnianie danych dotyczących aktywności pseudokibicowskiej i przynależności do grupy pseudokibiców może być potraktowane jako „sprzedaż informacji" i tym samym grozi sankcjami ze strony członków grupy. Może być również związane z ujawnianiem informacji o przestępstwie, co stanowi niebezpieczeństwo związane z możliwością pozbawienia wolności.

Wywiady były nagrywane na dyktafon, a następnie poddane transkrypcji i analizie. Sposobem prezentacji i opracowania materiału badawczego był opis i próba interpretacji wypowiedzi respondentów w świetle definicji przyjętego pojęcia patriotyzmu. Definicja patriotyzmu została zestawiona ze sposobem rozumienia go przez badanych. Analizując rozbieżności pomiędzy przyjętą definicją patriotyzmu a

[7] Inne sektory na trybunach stadionowych, to zwykle sektor rodzinny, sektor VIP, sektor tzw. pikników, czyli osób, które przychodzą na mecze oglądać je i kibicować, lecz nie angażują się w aktywny doping.

[8] Z pseudokibicami tych drużyn Wisła Kraków ma tzw. kosy (stan walki); przeciwieństwem są tzw. zgody (pokojowe nastawienie i wspieranie się członków grup pseudokibicowskich ulokowanych wokół tych drużyn).

[9] Jude Gang i Wisła Sharks.

jego rozumieniem przez respondentów oraz biorąc pod uwagę inne treści wypowiedzi pojawiające się w kontekście badań, autorki wykazały specyfikę dualizmu norm i systemów wartości.

Prezentacja wyników badań

Respondenci przyjęli w większości „płytkie" kryteria bycia patriotą, choć takie jego rozumienie, które jest nieadekwatne do przyjętej definicji. Jak deklarują jednak, ojczyzna dla każdego z nich jest bardzo ważna. Badani manifestują swój patriotyzm na wiele różnych sposobów, głównie przez wywieszanie flagi w święta narodowe, udział w marszach (głównie Marsz Niepodległości 11 Listopada) i manifestacjach. Deklarują zainteresowanie historią, ale również sprowadzają patriotyzm do takich aspektów, jak podejmowanie trudnych decyzji dotyczących pracy za granicą. Jeden z respondentów zapytany o to, czy uważa siebie za patriotę, odpowiedział twierdząco, dodając: „w sumie mogłem jechać za granicę i coś mnie tutaj trzyma i tu jest całe moje życie" [R2-M24[10]]. Zrezygnowanie z wyjazdu za granicę mogło być spowodowane jednak sytuacją rodziną, prywatną, nie zaś dbaniem o dobro wspólne narodu. Ciężko zatem osobie tak pojmującej patriotyzm przypisać fakt rzeczywistej realizacji bycia patriotą. W reakcji niewerbalnej badanego nie można było odczytać zaangażowania emocjonalnego, raczej były to słowa wypowiedziane bez głębszej refleksji nad istotą pojęcia patriotyzmu. W badaniu kilka osób wspominało o aspekcie pozostania w kraju pomimo możliwości emigracji zarobkowej, fakt ten identyfikując z pojęciem patriotyzmu. Patriotyzm według respondentów to również tęsknota za Polską, głównie kiedy są poza jej granicami, właśnie w celach zarobkowych:

> (…) jak ja tęsknie za Ojczyzną, jak tam jestem, jeśli chodzi o kibicowanie, to zawsze jak są jakieś ważne uroczystości narodowe, to zawsze oprawy są robione pod to, jakieś takie opowiadające o historii i te oprawy to są piękne, graffiti które robią też kibice, to wydaję mi się w pewnym stopniu, że pokazują, że my pamiętamy o tym i wydaję mi się, że właśnie pokazywanie tego. [R8-K21]

> Przywiązanie do Ojczyzny? Jak jest okazja, możemy opowiadać o historii Polski (..) to, co nas łączy, to Bóg, Honor, Ojczyzna. [R5-M36]

Również poświęcenie chwili refleksji Polsce w czasie ważnych rocznic i bycie uczciwym obywatelem to według badanych przejaw patriotyzmu. Niektórzy jako

[10] R – respondent; M24- mężczyzna 24 lata: analogiczny zapis kodowania stosowany jest w całych badaniach.

przejaw patriotyzmu uważają uczciwą pracę: „patriotyzm według mnie polega na tym, żeby robić to co się robi najlepiej i nie oszukiwać”[11] [R9-M25].

Respondenci w większości definiują patriotyzm w bardzo prosty i ubogi sposób. Znają mniej więcej historię Polski (kluczowe daty i fakty), wywieszają flagę w czasie świąt narodowych, co świadczy o zewnętrznej potrzebie eksponowania wartości. Śpiewają Mazurka Dąbrowskiego (głównie na meczach, marszach i manifestacjach ulicznych). Pracują w Polsce i starają się być uczciwi. Tymi cechami, zgodnie z wypowiedziami badanych, powinien charakteryzować się prawdziwy patriota.

Jeden z respondentów odniósł się do współczesności, mówiąc, iż

> (…) dziś trudno jest o prawdziwy patriotyzm, który w środowisku pseudokibiców sprowadza się do bezrefleksyjnej fascynacji żołnierzami wyklętymi, murali o treści patriotycznej i eksponowania swojego dosyć płytkiego przywiązania o Polski. [R2-M24]

Należy zastanowić się nad sposobem i specyfiką rozumienia fenomenu patriotyzmu przez badanych, skoro z jednej strony bardzo żywo i emocjonalnie reagowali na to pytanie i samo słowo, odpowiadali szybko i tak, jakby odpowiedź była dla nich oczywista, z drugiej strony podawanie przez respondentów przykładów było ubogie i świadczyło często o braku pogłębionej refleksji nad tym, w czym tkwi sedno tej wartości.

Respondentom zadano pytanie o to, czy w czasie prawdziwego zagrożenia byliby w stanie walczyć o dobro i przetrwanie Ojczyzny?

> Hm, to teraz trudno o to, bo ludzie chodzą ubrani w patriotyczne ubrania i patriotyzm można sprawdzić podczas wojny i praktycznie każdy jest przywiązany do ojczyzny, bo pracuje czy mieszka tu. [R3-M19]

Podobne kategorie wypowiedzi pojawiały się u innych badanych, którzy gotowość do obrony kraju i działania w razie zagrożenia traktowali wymijająco, mówiąc o noszeniu patriotycznej odzieży i mieszkaniu w granicach RP.

Inny badany wyraźnie podkreślił, iż w dzisiejszych czasach mamy do czynienia z „nowoczesnym patriotyzmem”. Zapytany o rozumienie tego stwierdzenia odpowiedział:

> Niektórzy mówią, że to jest płacenie podatków, kupowanie w polskich firmach polskiego jedzenia(…) nie ma co radykalizować takich stwierdzeń, że nowocześni patrioci są tacy, a starzy są niedobrzy, każdy jakoś chce kochać tą Ojczyznę. [R7-M20]

[11] Stylistyka wypowiedzi nie została zmieniona przez autorki w wyniku opracowania zebranych danych, stąd wypowiedzi respondentów przytaczane są w oryginalnym brzmieniu.

W kontekście „nowoczesnego patriotyzmu" warto przytoczyć badania Urszuli Lewartowicz (2013), która podjęła się próby zdiagnozowania poczucia patriotyzmu wśród młodzieży. Wyniki tych badań mogą stanowić bazę do interpretacji powyższych wypowiedzi. Autorka doszła do wniosku, iż w przypadku młodzieży mamy do czynienia z trywializacją pojęcia patriotyzmu oraz ze zjawiskiem tzw. patriotyzmu sentymentalno-romantycznego, charakteryzującym się dość płytkim i powierzchownym rozumieniem tego fenomenu i wartości. Zostało ono ukształtowane prawdopodobnie w szkole powszechnej na lekcjach historii i języka polskiego. Kilka wypowiedzi badanych przez cytowaną autorkę doskonale obrazuje ten rodzaj patriotyzmu, np.: „Czuję się patriotką. Uważam, że jakieś ważniejsze daty staram się zapamiętać"; „(…) wywieszam flagę, kocham spektakle o charakterze patriotycznym, a moim dzwonkiem w telefonie jest hymn Polski" (tamże: 148).

W cytowanych powyżej wypowiedziach można znaleźć podobieństwa do prezentowanych wyników badań przeprowadzonych wśród pseudokibiców. Badanym zdarzały się również wypowiedzi świadczące o tym, że interesują się dorobkiem narodowym i nie jest to dla nich pusta tradycją. Świadczą o tym następujące wypowiedzi:

> W miarę możliwości w manifestowaniu swojej polskości, chociażby przez kultywowanie polskiej tradycji, obchodzeniu świąt narodowych, nie wstydzę się tego, że jestem Polakiem, obchodzę święto Konstytucji 3 Maja, pamiętam o takich wydarzeniach, jak wspólne śpiewanie pod Ratuszem, bo takie są, jeśli mam taką możliwość, to staram się na święto narodowe wywiesić w oknie flagę, kultywować tradycje narodowe, chociażby że miałem możliwość wyjazdu za granicę, ale wolałem zostać w Polsce. Tak samo w relacjach z obcokrajowcami staram się prostować fałszywe informacje na temat naszego kraju. Abstrahując od tego, że moje zainteresowanie historią wynika z tego, że jestem zainteresowany Polską kulturą i tradycją. [R10-M27]

> Obchodzę wielkie święta, jakieś rocznice wybuchu powstań czy coś takiego, nie biorę jakiegoś czynnego udziału w paradach, ale zawsze staram się pamiętać, wiadomo że hołdy to tak ciężko składać, no ale nie przechodzi to tak koło mnie bez echa, tak jakby pamiętam, staram się w ciągu dnia o jakąś refleksję, coś też poczytać, bo człowiek uczy się przez całe życie, trzeba wiedzieć, co się działo. [R4-M22]

> Jak okazuję przywiązanie do Ojczyzny? No praktykuję. Utożsamiam się z symbolami, wywieszam flagę, uczestniczę w narodowych uroczystościach. [R5- M36]

Oprócz często powtarzających się, spektakularnych oznak patriotyzmu, takich jak wywieszanie flagi narodowej, znalazło się również przeżywanie meczu razem z reprezentacją narodową: „Więc chyba poprzez to, jak są jakieś wydarzenia sportowe, to dopinguję Polaków, ubieram koszulkę Polski, czasem szalik, dzięki wydarzeniom sportowym, właśnie głównie nim możemy swoją narodowość pokazać". [R1-M23]

Warto przytoczyć kilka wypowiedzi badanych pseudokibiców dotyczących rozumienia patriotyzmu, w kontekście patriotyzmu lokalnego. Patriotyzm lokalny to miłość do małej ojczyzny, najczęściej miejsca urodzenia i wzrastania, do stron rodzinnych (Sadowski 2009). Każdy powinien zabiegać o dobro małej ojczyzny, ponieważ przekłada się na to również dobro państwowe. Zatem, jeśli ktoś uznaje siebie za patriotę, powinien być przywiązany nie tylko do Polski, ale również do swojej lokalnej społeczności – miasta czy dzielnicy. Dla respondentów z grup pseudokibiców nie było to już tak oczywiste. Dla niektórych mała ojczyzna – czyli ich miasto, dzielnica, jest rzeczywiście ważna. Okazywanie przywiązania do społeczności lokalnej to dla respondentów manifestowanie tego, skąd się pochodzi, akcentowanie poczucia dumy z miejsca swojego zamieszkania, np.:

> Kraków najlepsze miasto w Polsce i Kraków ponad wszystko, uważam że najładniejsze miasto w Polsce, chcę żeby ludziom żyło się w Krakowie jak najlepiej, interesuję się jakimś stronami lokalnymi, chciałbym aby miasto się jak najlepiej rozwijało. [R1-M23]

Należy pamiętać jednak o tym, że w tej sytuacji lokalny patriotyzm może nakładać się na poczucie terytorializmu, tak charakterystycznego dla działań grup kibolskich i bojówek pseudokibiców, skoncentrowanych wokół działania miejskich gangów ulicznych. Terytorializm ten związany jest ze strefami wpływów poszczególnych zorganizowanych grup o charakterze gangu oraz zawłaszczaniem miejskiej przestrzeni (szerzej: Michel 2016).

Niektórzy z badanych wspominali jednak o czynnym udziale w budżecie obywatelskim, co oznacza składanie projektów własnego autorstwa lub głosowanie na konkretne projekty budżetu obywatelskiego. Pseudokibice wspierają takie inicjatywy oraz utożsamiają te działania z patriotyzmem lokalnym:

> […] jeśli chodzi o budżet obywatelski, nawet w ostatniej edycji wziąłem udział, no oddałem głosy, bo stwierdziłem, moja grupa rekonstrukcyjna brała w tym udział, więc jakby to mnie troszkę zmotywowało, natomiast w szerszej perspektywie, jak są jakieś referenda, tak jak było 8 lat temu o igrzyska i o metro, no to w miarę możliwości chodzę i staram się oddać swój głos, z tym że jest jakby jest to moje okazanie zainteresowanie do spraw miasta, wiadomo że moje możliwości są niewielkie, ale staram się jakoś angażować. [R10-M27]

Badani podkreślali w swoich wypowiedziach wagę relacji sąsiedzkich i to, że tak naprawdę kontakty z osobami z osiedla, udział w inicjatywach tworzy i buduje lokalną wspólnotę: „staram się utrzymywać znajomości z ludźmi z mojej dzielnicy, interesować się tym, co się dzieje, może nieszczególnie wielkie wydarzenia się odbywają się w mojej dzielnicy, ale na terenie miasta jak najbardziej" [R5-M25]. Świadomość badanych, że relacje z osobami z sąsiedztwa składają się na przywiązanie do społeczności lokalnej była budująca: „Natomiast nigdy się nie wstydzę

powiedzieć, że jestem z Azorów[12], bardzo sobie cenię ludzi stamtąd" [R9-M25]. Te codzienne, najbliższe kontakty świadczą o przywiązaniu do ludzi i miejsca, aczkolwiek kilku respondentów mówiło o większej zażyłości ze znajomymi niż z miastem bądź dzielnicą: „powiem tak, bardziej jestem przywiązany do rodziny i znajomych, niż do miejsca. Bardziej do osób. Jeśli z tymi osobami byłbym w innym miejscu, to nie byłoby to tak jakbym problemem. Ważniejsze są dla mnie osoby" [R3-M19]. W tej wypowiedzi widać „oderwanie od miejsca, a przywiązanie do ludzi".

W swoich wypowiedziach ci respondenci, którzy deklarowali swoje nikłe przywiązanie do społeczności lokalnej, powoływali się na „brak czasu na patriotyzm" na poziomie lokalnym: „Nie jestem przywiązany" [R2-M24]. Inna wypowiedź świadczyła o trudności w odpowiedzi na to pytanie: „No ogólnie no to ja mam mało czasu, studiuję, pracuję, trochę trenuję" [R8-K21]. Badana odniosła się również do elementów patriotyzmu na stadionach, natomiast przy pytaniu o społeczność lokalną odpowiedź zamknęła się w krótkim komentarzu dotyczącym braku czasu na większe zaangażowanie.

Podsumowując tę część rozważań, można zauważyć, że płytkie i nieadekwatne wobec przyjętej definicji rozumienie fenomenu patriotyzmu i związanych z nim wartości powoduje w konsekwencji, że pojęcie to staje się bardzo płynne i jest dowolnie rozumiane przez badanych, którzy sprowadzają je do znajomości Mazurka Dąbrowskiego czy wywieszania polskiej flagi w czasie świąt narodowych, czy odwoływaniem się do hasła: Bóg, honor, ojczyzna, odwoływaniem się do wartości chrześcijańskich i ogólnoludzkich, czy deklarowanie miłości do Polski. Jak te deklaracje znajdują odzwierciedlenie w zachowaniach pseudokibiców nasyconych agresją i przemocą, nienawiścią do innych-obcych? Jak mają się do udziału w bójkach, wymierzaniu „wyroków" w akcie zemsty, wulgarnych przyśpiewkach na meczu i napisach na murach z życzeniami komuś śmierci? Manifestowanie tego rodzaju zachowań, z których większość to akty przestępcze, rodzi napięcie, które w jakiś sposób musi być neutralizowane. W przeciwnym razie, jak twierdzą w swojej koncepcji Matza i Sykes, wyrzuty sumienia i poczucie winy byłyby nie do zniesienia.

Wydaje się, iż stadion jest kluczową przestrzenią dla neutralizacji dualizmu norm i wartości. Wypowiedź jednego z respondentów („Na stadionie się kibicuje, poza stadionem się bije" [R5-M36]) doskonale obrazuje dualizm systemu norm i wartości u badanych pseudokibiców. Stadion i wszystko co z nim związane zdaje się być pewną przestrzenią symboliczną i neutralizującą, wewnątrz której przestają obowiązywać wartości przyniesione z zewnątrz lub powierzchownie reprezentowane przez gesty, utożsamienia i ideologie:

> Większość członków tych grup (pseudokibiców) to przestępcy. Powstały grupy ludzi, którzy pod przykrywką kibicowania są grupami zorganizowanymi, handlują narkotykami, ludźmi, prowadzą różne agencje, rozboje, haracz. [R5-M36]

[12] Dzielnica Krakowa, uwikłana w wojnę gangów, pierwotnie należąca do Wisły Kraków i stanowiąca terytorium przynależne do Wisły Sharks i Ultrasów.

> Na stadionie jest adrenalina, nieważne czy grasz czy kibicujesz, nie myśli się, co się robi, nie myśli się, co się krzyczy (…). Tu jest taki reset mentalny, fizyczny, odpoczynek. Czy w normalnej sytuacji jak byś spotkał kibiców Cracovii to życzyłbyś im śmierci? No nie, ale to jest mecz, tu wiele rzeczy jest wypaczanych. Nie powiem, prowadzi to do radykalizmu, nie wiem czy widziałaś ostatnie derby jak strzelali racami do ludzi? No ale mecz to mecz, można strzelać do ludzi. [R7-M21]

W tym miejscu warto powrócić do przywoływanych technik neutralizacji, opisanych przez Sykesa i Matzę (1957) w celu przyjrzenia się, w jaki sposób może dochodzić do neutralizowania dysonansu pojawiającego się w wyniku dualistycznego podejścia do systemu norm i wartości deklarowanych przez badaną grupę pseudokibiców. Pierwsza z omawianych technik to kwestionowanie ofiary. Strategię tę stosują badani, co obrazuje jedna z wypowiedzi: „Na co dzień mogę nie uważać, że Krzysiu Mączyński jest tzw. k…ą a na stadionie i tak będę krzyczał, bo wszyscy krzyczą" [R1-M23]. Inny respondent mówi: „sądzę, że na stadionie hamulce moralne całkowicie puszczają i tutaj nie ma już Boga" [R7-M21].

Wyraźnie widoczne jest tutaj osłabianie odpowiedzialności poprzez przekonywanie siebie, iż działa się pod wpływem sił zewnętrznych, nad którymi nie można zapanować. Siłami tymi są bodźce płynące z przestrzeni stadionu, dzięki czemu osoba sama siebie zwalnia z odpowiedzialności za zachowanie, ponieważ „na stadionie tak już jest i koniec".

Kolejna technika neutralizacji dewiacyjnego zachowania to kwestionowanie szkody, która polega na osłabieniu lub wręcz zanegowaniu popełnionej szkody:

> Jeśli chodzi stricte o mnie osobiście, wyzwiska wiadomo każdemu się zdarzają, wiadomo że nie można powiedzieć, że to jest jakaś codzienność, ale jest to nieodłączny element kibicowania [R1-M23].

Badany dalej tłumaczy swoje zachowanie tym, iż on decyduje się tylko na wulgarne przyśpiewki, a nie na kopanie krzesełek czy niszczenie innego stadionowego mienia, które jest aktem wandalizmu i ewidentnym działaniem na szkodę klubu, który za zniszczenia dokonane przez kiboli płaci kary.

> Nooo graffiti jest ok. Niektórzy mówią że to niszczenie mienia i że nie powinno się malować murów nielegalnie jak się kocha Polskę. Nie wiem co ma jedno do drugiego? Kocham Polskę dlatego maluję patriotyczne graffiti. To nie wandalizm, to miłość i szacunek. [R3- M19]

Trzecia z technik neutralizacji to kwestionowanie ofiary. Tutaj chodzi o to, aby zminimalizować lub zanegować szkodę, jaką poniosła ofiara, tym samym zredukować lub wymazać jej rolę:

> Ja pamiętam był taki piłkarz Dolha[13], bramkarz, świetny, grał tylko pół roku w Wiśle i potem po pół roku zerwał kontrakt i poszedł do Lecha i też no nie mam pretensji, bo to jest jednak piłkarz obcy, nie Polak, przyszedł, poszedł, ale jak przyjechał do Krakowa, to zrobiliśmy mu takie piekło, że puścił trzy bramki, a potem go trener zmienił, bo wiedział że nie wytrzymuje psychicznie. I to był w sumie koniec jego kariery, nigdzie już potem nie zaistniał, to jest może smutne, niesprawiedliwe, ale takie są realia, takie są zasady. [R9-M25]

Wyraźnie widoczne jest, iż tutaj nastąpiła redefinicja sytuacji tak, aby zawodnika za jego zachowanie lub pochodzenie ukarać. Poza tym w wypowiedzi tej widać ogromną niespójność, z jednej strony badany mówi o tym, iż był to świetny bramkarz, doceniając jego walory i kompetencje jako zawodnika, zaznaczając jednak wyraźnie, że był to „piłkarz obcy", nie był Polakiem i tym samym razem z innymi kibolami „zrobili mu piekło" (…) ponieważ „takie są realia i zasady".

Potępienie potępiających to technika neutralizacji bardzo popularna wśród członków grup przestępczych i osób łamiących normy prawne. Chodzi w niej o przesunięcie uwagi z czynu dewiacyjnego na motywy i powody, dla których zachowanie jest potępiane. Zwykle akty agresji werbalnej, wyrażanej wulgaryzmami, skierowane są na funkcjonariuszy porządku publicznego i prawa. Stąd na stadionach tak wiele inwektyw na policję, które z jednej strony są wynikiem antysystemowości charakterystycznej dla radykalizacji, z drugiej zaś wyrazem szukania winy w zachowaniu policji. Potępianie potępiających wyraża się w takich hasłach, jak „policja to bandyci"[14].

> Są pewne zasady, których się przestrzega i ich nieprzestrzeganie od razu dyskwalifikuje. Przede wszystkim, jak to się mówi, nie rozmawia się z policją. Wiadomo, że to są złodzieje i bandyci. Niektórzy kibicują lecz no są policjantami. Nie chronią nas a powinni i też łamią prawo. [R5- M25]

Ostatnia z technik neutralizacji zachowań dewiacyjnych to odwoływanie się do wyższych racji:

> […] na stadionie to jesteśmy bardziej niegrzeczni, ja np. nie używam za bardzo wulgarnego języka, ale jeśli spotkam się z moimi znajomymi z Cracovii na osiedlu czy coś, to wiadomo że tak nie klnę, czy nie krzyczę czy coś, ale na meczu to jednak ja jestem taką osobą, że chodziłam na młyn i wszystkie przyśpiewki i skakanie i to jest zupełnie inne zachowanie niż w takich relacjach jak się rozmawia ze znajomymi na osiedlu czy coś, tam jednak pokazujesz bardziej to, że to jest mecz i musimy się bardziej spiąć, i dopingować naszych, tak. [R8-K21]

[13] Emilian Ioan Dohla to rumuński piłkarz, który po atakach pseudokibiców powrócił do Rumunii.

[14] Jeden z popularnych polskich zespołów rockowych śpiewa: „hej dzieciaki niech zapłoną serca, każdy policjant to je…ny morderca" (The Analogs, Dzieciaki atakujące policję).

Respondentka ma świadomość, że jej zachowanie na stadionie nie jest w porządku, stoi przed decyzją, co wybrać, bo przecież poza stadionem nie używa takiego języka, ale odwołuje się do dobra drużyny, chęci zwycięstwa ukochanej drużyny i lojalności wobec klubu.

> Jestem patriotą i nie jestem tolerancyjny. Jestem rasistą. Może bardziej homofobem patriotą. Szczególnie mam to z Ukraińcami bo doprowadzają mnie do szału. Z naszych podatków mają dopłacane do pracy. Z naszych podatków dostają dodatki, że chodzą na uczelnię. I mówią że to im nie wystarcza. Jestem za Polakami bo jestem patriotą, nie chcę tu Ukraińców. [R2- M24]

Podsumowanie

Grupy pseudokibiców wykazują się coraz większym zradykalizowaniem, a ich reguły działania zbliżone są do metod stosowanych przez uliczne gangi. Sytuację komplikuje fakt, iż radykalizm usprawiedliwiany jest patriotyzmem i manifestowany poprzez użycie patriotycznych haseł oraz symboli. Wyrazem radykalizacji jest wypowiadanie haseł o treści dyskryminującej i marginalizującej inne grupy, wyrażanie się negatywnie o innych, co często przybiera wydźwięk nienawistny i związany z zemstą lub chęcią zrobienia komuś krzywdy z racji samego faktu obcości czy inności. Wyrazem radykalizacji są też zainteresowania uczniów ulokowane wokół przemocowych treści zespołów muzycznych, agresywnych gier komputerowych, zainteresowanie bronią, w tym bronią ostrą, symbolika pseudopatriotyczna na ubraniach, nasycenie przedmiotów codziennego użytku popularną wśród skrajnych grup symboliką o treściach agresywnych i zradykalizowanych, naklejki z takimi symbolami na tle symboli klubu piłkarskiego itd. Zachowania takie związane są również z łamaniem norm obyczajowych oraz prawnych. Taka sytuacja musi powodować napięcia emocjonalne i często rozdźwięk pomiędzy prezentowanym zachowaniem a emocjami. Propozycją interpretacji sposobu radzenia sobie z tymi dysonansami jest koncepcja neutralizacji D. Matzy i G. M. Sykesa (1957).

Nie ma jak dotąd jednego, spójnego, modelowego rozwiązania, które byłoby rzetelnie opracowanym programem prewencji i profilaktyki zachowań ryzykownych, opartym na diagnozie omawianych zjawisk i powstałym z wykorzystaniem wiedzy o nich. Istnieje potrzeba włączenia w treści edukacyjne rzetelnego wychowania obywatelskiego, opartego na rozumieniu patriotyzmu.

Bibliografia

Chałas K., Maj A. (red.) (2016) *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, Warszawa, Wydawnictwo Polwen.

Chlebowicz P. (2009) *Chuligaństwo stadionowe. Studium Kryminologiczne*, Warszawa, Wydawnictwo Wolters Kluber.

Encyklopedia popularna PWN, wydanie ósme, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.

Kleczkowski J. (2007) *Z dziejów polskiego patriotyzmu*, Kraków, Wydawnictwo Ośrodek Myśli Politycznej.

Kodeks Karny, Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 Dz.U. z dnia 2 sierpnia 1997 r., z późn. zm.

Kubinowski D. (2010) *Jakościowe badania pedagogiczne, Filozofia–Metodyka–Ewaluacja*, Lublin, Wydawnictwo UMCS.

Lewartowicz U. (2013) *Młodzież i patriotyzm. Wyzwania dla edukacji* w: *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej?*, J. Nikitorowicz (red.), Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls", s. 146–160.

Michel M. (2015) *Społeczne usytuowanie pedagoga resocjalizacyjnego w terenowych badaniach jakościowych. Dylematy metodologiczne i etyczne badacza w „trudnym terenie"*, „Resocjalizacja Polska", nr 10, s. 165–179.

Michel M. (2016) *Gry uliczne w wykluczenie społeczne w przestrzeni miejskiej. Perspektywa resocjalizacyjna*, Kraków, Wydawnictwo UJ.

Michel M. (2019) *Aktywność gangów młodzieżowych w kontekście zjawiska radykalizacji. Polskie realia w świetle badań własnych*, „Kwartalnik Ministerstwa Sprawiedliwości Probacja", nr 1, s. 47–74.

Piotrowski P. (2000) *Szalikowcy. O zachowaniach dewiacyjnych kibiców sportowych,* Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.

Piotrowski P. (2011) *Rozbój: uwarunkowania psychospołeczne, motywacja i racjonalność sprawców*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak".

Purski J. (2019) *Radykalizacja. Materiały robocze*, Instytut Bezpieczeństwa Społecznego, Warszawa.

Rinehart Ch. S. (2013) *Volatile Social Movements and the Origins of Terrorism*: *The Radicalization of Change*, Lexington Books, Lanham.

Roberts J. R., Smallridge J. I. (2013) *Crime Specific Neutralization: An Empirical Examination of four Types of Digital Piracy*, „International Journal of Cyber Criminology", 7, s. 125–140.

Sadowski J. (red.) (2009) *Oblicza patriotyzmu*, Kraków, Ignatium – Wydawnictwo WAM.

Siemaszko A. (1993) *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Sikorska A. (2016) *Techniki neutralizacji przestępstw stosowane przez dilerów substancji psychoaktywnych – analiza wybranych przypadków*, „Resocjalizacja Polska", nr 12, s. 145–152.

Sowa-Behtane E. (2015) *Wartości członków subkultur młodzieżowych*, Kraków, Wydawnictwo WAM.

Sykes G. M., Matza D. (1957) *Techniques of neutralization: A theory of delinquency*, „American Sociological Review", 22 (6), s. 664–670.

Szczepanik R. (2011) *Doświadczenie wtórnej wiktymizacji przez kobiety-ofiary przemocy w rodzinie* w: *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*, O. Czerniawska (red.), Łódź, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, s. 267–282.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997, Dz.U. z dnia 2 sierpnia 1997 r., z późn. zm.

Źródła internetowe

https://www.se.pl/krakow/zabojstwo-w-krakowie-nie-zyje-24-latek-raniony-nozem-aa-wCpy-jsd6-X9Z7.html [dostęp: 10.10.2019].

http://metrowarszawa.gazeta.pl/metrowarszawa/7,141637,25367979,zabojstwo-w-szkole-w-wawrze-15-letni-emil-b-trafil-do-arsztu.html [dostęp: 10.10.2019].

Postanowienie SN z 5 lutego 2007 r. IV KK 406/06 (https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/iv-kk-406-06-postanowienie-sadu-najwyzszego-520339003 [dostęp: 10.10.2019].

Reccomendation No. R (97) 20 of the Commitee of Ministers to Menmber States on „hate speech" (1997) Rada Europy. (https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505d5b [dostęp: 10.10.2019].

Zapobieganie radykalizacji i przejawom nienawiści na poziomie lokalnym. Wytyczne dla władz lokalnych i regionalnych, tekst przyjęty w dniu 20 października 2015 r. ramach strategii Kongresu o zwalczaniu radykalizacji http://www.miasta.pl/uploads/attachment/file/858/Guidelines_prevention_of_radicalisation_POL-web.pdf [dostęp: 10.10.2019].